

SINKA JUDIT ERZSÉBET

A Hymnustól a Himnuszig*

A legtöbb eddig elkészült emlékezhely-kötetben szerepelt az illető nemzet himnusza mint *lieu de mémoire*,¹ – más nemzeti himnuszokhoz hasonlóan a magyar himnus is emlékezhely. Mert azon túl, hogy a nemzeti himnusok elsődleges funkciója, hogy kifejezze egy nép együvé tartozásának tudatát, reprezentálja nemzeti és államisági érzését, a nemzeti emlékezeteknek is kitüntetett pontjai: „önkéntelenül a nemzet és a haza képét keressük bennük: vajon milyennek mutatja azt a közösséget, amelynek nevében megszólal? [...] A jelképül választott szöveg valamiképpen maga is részt vesz a nemzet-té válásban, azonosulásra hív föl, értékeket közvetít, magatartásformákat sugall.”²

A Hymnus mint metaemlékezhely

Kölcsey Ferenc 1823-ban írta meg *Hymnus, a' magyar nép' zivataros századaiból*³ című versét, amelyhez 1844-ben Erkel Ferenc zenét szerzett. Azonban Kölcsey „versének szellemi gyökerei mélyebbre hatolnak a XVIII–XIX. századi nemzeti himnusok világánál.”⁴ A vizsgálatot ezért nem elegendő a vers vagy a dalmű létrejöttétől kezdeni és kettősük emlékezhellyé válását végigkövetni – a nemzeti himnus szövege túlmutat a 19. században kialakuló modern nemzeti közösség érzésének kifejezésén. A költemény születésének kora az az időszak, amikor különösen fontossá vált a múltra való emlékezés.⁵ „A nemzeti érzés [...] átformálta a közösség kulturális emlékezetét, és a

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ Lásd Michel VOVELLE, „La Marseillaise” = *Les lieux de mémoire*, éd. Charles-Robert AGERON, Pierre NORA, Paris, Gallimard, 2008, I, 28–74; Michael JEISMANN, *Die Nationalhymne = Deutsche Erinnerungsorte*, hg. Hagen SCHULZE, Etienne FRANÇOIS, München, Beck, 2009, cop. 2001, III, 660–664; Stephan EGLAU, *Zur „Kanon”- und „Code”-Problematik der österreichischen Nationalhymne als musikalischem Symbol österreichischer Identität = Die Verortung von Gedächtnis*, hg. Moritz CSÁKY, Peter STACHEL, Wien, Passagen Verlag, 2001, 67–106.

² Kiss Gy. Csaba, *Hol vagy, hazám? Kelet-Közép Európa himnusai*, Bp., Nap, 2011, 8.

³ A „hymnus” szó írásában a következő megkülönböztetéseket tettem: *Hymnus* – Kölcsey Ferenc verse; *Himnus* – Erkel Ferenc szerzeménye. Lásd *Kölcsey Ferenc minden munkái, Versek és versfordítások*, s. a. r. Szabó G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001, 750; *Himnus* – Magyarország nemzeti himnusza; *hymnus*, *nemzeti himnus* – a nemzeti himnus vagy annak előzményének megjelölése alkalmaztam, műfajfogalmat nem jelöl a dolgozatban.

⁴ Bónis Ferenc, *Himnus*, Kölcsey Ferenc költeménye, Erkel Ferenc zenéje, Bp., Balassi, 2010, 19.

⁵ „A jelenre irányuló nemzeti célok elérésében gátolt magyar társadalom nacionalizmusa nemesi, majd

múlt minden elemét immár a nemzethez vezető szerves fejlődés előzményeként igyekezett feltüntetni.⁶ Az irodalomban is meghatározó lett a historikus gondolkodás. Kölcsey Ferenc haza és történelmi múlt iránti érzékenysége nemcsak hazafias verseiben, hanem értekező prózájában is érvényesült. A költő a múlthoz fűződő viszony teoretikus igényű átgondolásával 1826-ban, a *Nemzeti hagyományok*ban arra hívta fel a figyelmet, hogy múltunkat *elfelejtettük*, az emlékeket őrző *helyek* romlanak: „Rákosnak szent mezején egy magányos embernek ökrei szántanak; magyar királyainknak sírhalmait az elpusztulástól meg nem védelmeztük; s a Bethleneket és Rákócziakat borító márványdaraboknak megtagadtuk a kímélést.”⁷ A szintén 1826-os keltezésű *Mohács*ban azonban már nemcsak az irodalom, hanem az egész nemzeti lét felemelkedésének lehetőségét is látta a múltra való emlékezésben: „Azért keressetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni; s érte melegülni. Nem költői ábrándozás ez; hanem fennmaradás, folyvást emelkedés érzelme; s azon egyesületnek, mely a nemzeti lét elevevítő szelleme, legbiztosb, legszebb, s legjutalmazóbb középpontja.”⁸

A *Hymnus* költőjéhez kötődik az első olyan szöveg is a magyar irodalomban, amely a nemzeti múltra való emlékezés fontosságát felveti, s a múlt jelenbeli relevanciáját a felejtés/emlékezés dimenziójába állítja, vagyis a Pierre Nora-i emlékezet-hely logikáját követi:⁹ „És mi a haza egyéb, öszvetartozó nagy háznép egészénél? Minden ily nagy háznépet saját nyelv, saját szokások, saját ősek, saját hagyomány, saját jó és balszerencse kötnek együvé, s választanak el egymástól. S ez előszámláltak mind múltból hatnak a jelenre, mind lélekről lélekre és szívről szívre plántált emlékezetten nyúgosznak; s aszerént amint vagy hüven ápoltatnak, vagy hűségtelen hidegséggel elhagyatnak, vagy gazdag virágzatú nemzeti élet fejlik belőle, vagy nemzeti hervadás és enyészet következik.”¹⁰ A múltra való emlékezés egyben befolyásolja a jövőt is, hiszen az emlékezet nem csupán a múltat rekonstruálja, hanem egyben a jövőt is megszervezi. „Minden kő, régi tettek helyén emelve; minden bokor, régi jámbor felett plántálva; minden dal, régi hősről énekelve; minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve: megannyi lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni.”¹¹ E törekvés egyik megnyilvánulása a *Hymnus*: Kölcsey tudatosítja történelmünk azon szim-

liberális változatában egyaránt – más hasonló sorsú népekéhez hasonlóan – a politikai-jogi és nyelvi kulturális közösségtudat elemei közt a történetiségnek különös jelentőséget tulajdonított. Az alkotók a kisserű jelennel szembesített dicső és tragikus múlt idézésével akartak tettekre sarkalni.” Lásd *Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Bp., Osiris, 2003, 157.

⁶ CSORBA László, *Polgárosodás és nemzeti modernizáció: a 19. század máig uralkodó eszméi*, Rubicon, 2010/8, 7.

⁷ KÖLCSEY Ferenc, *Nemzeti hagyományok* = KÖLCSEY Ferenc *Összes Művei*, s. a. r. SZAUDER József, SZAUDER Józsefné, Bp., Szépirodalmi, 1960, I., 508.

⁸ KÖLCSEY Ferenc, *Mohács* = KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, i. m., 1227.

⁹ Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között*, ford. K. HORVÁTH Zsolt = P. N., *Emlékezet és történelem között: Válogatott tanulmányok*, szerk. K. HORVÁTH Zsolt, Bp., Napvilág, 2010, 13–33.

¹⁰ KÖLCSEY, *Mohács*, i. m., 1222.

¹¹ *Uo.*, 1225.

bolikus eseményeit, amelyek meghatározták a nemzet sorsát. A *Hymnus* szövege az egész nemzeti emlékezet struktúráját kijelöli, mintegy *metaemlékezethely*ként működik: minden el- és felhangzásakor (szöveggént és dallamként is) a közös magyar identitás megőrzésére, az *emlékezés* fontosságára irányítja a figyelmet. Ezt a funkcióját a mai napig őrzi. A versszöveg a nemzeti múlt kikristályosodott pontjai, azaz emlékezethelyek által határozza meg a magyar nemzeti identitást, majd a későbbiekben mint nemzeti himnusz, maga is emlékezethellyé válik.

Identitásmintázatok a Hymnusban

Miért Kölcsey *Hymnusa* lett a nemzeti-közösségi érzés elsődleges reprezentációja? A legfontosabb tényező a nemzetkarakterológiai utalásrendszerben keresendő. Kölcsey maga is értekezik a „nemzeti busongó karakter”-ről: „Az időkről, melyeket közelebb érünk, jól tudjuk, micsoda környülmények közül maradt reánk a vissza- és előérzés bánatja, s az ezt tökéletesen kizengő *szegény bujdosó magyar* nevezet. De nem ajkainkon forog-e a *dicső nemzet* cím is? Tedd a kettőt egymásnak ellenébe, röpjül végig a hír és balszerencse váltólag következett századain lelkedben, s látni fogod, mi fény és homály az, melyek nemzeti érzésünkben fájdalmas vegyülettel ölelkeznek.”¹² A térben, időben és érzelmekben végleteket bejáró *Hymnus* jól tükrözi ezt.

A himnusszal (mint nemzeti himnusszal) kapcsolatban azonban már a kezdetektől fogva kialakult egy ellenvélemény, amely szerint az „pesszimista”, „enervált”, „panaszkodó”, büntudattal terhelt, s ez megkérdőjelezheti a nemzeti összetartozás-tudatban betöltött szimbolikus státusát. Hankiss Elemér szerint „[n]incs még egy ország, amelynek himnusza büntudattal küszködne, amely olyan komor s már-már reménytelen hangot ütne meg, mint a miénk”.¹³ A magyar társadalomban, főleg a köznemesség körében valóban erős volt a nemzet bűnösségének tudata Kölcsey korában. „A megújulás eszköze volt a büntudat a reformkorban is, midőn – tudjuk – nemcsak a *Himnusz*-ban, de versek sokaságában, Wesselényi, Kölcsey, Széchenyi s mások írásaiban domináns motívum volt a nemzet bűnösségének tudata. Az évszázados rabságra és tespedésre való ráébredésnek, a kíméletlen számvetésnek, a megtisztulás vágyának, az újrakezdés szándékának a jele s eszköze volt mindez.”¹⁴ „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet” – a magyar nép mint Isten kiválasztott népe eltért Isten törvényétől, bűneivel magára vonta haragját, de ha megtér, sorsa jobbra fordul. A magyar identitásképzés egyik meghatározó motívuma ez a toposz: a bűneiért bűnhődő magyarság gondolata egészen a 13. századig (Rogerius) visszavezethető, s a 16. században élte fényko-

¹² KÖLCSEY, *Nemzeti hagyományok, i. m.*, 513. (Kiemelés az eredetiben.)

¹³ HANKISS Elemér, *A büntudatról* = H. E., *Társadalmi csapdák és diagnózisok: Tanulmányok a hetvenes évekből*, Bp., Osiris, 2004, 270.

¹⁴ *Uo.*, 271–272.

rát.¹⁵ Azt, hogy Kölcsey ezt a hatszáz évre visszatekintő identitásmintázatot aktualizálta versében, az *Országgyűlési Napló*ban írt sorai is visszaigazolják: „Ne félj, mond egykor Wesselényi, isten a magyart mint választott népét nem hagyja el. Meg kell vallani: e választott nép semmivel sem jobb, mint ama másik, mellyet Isten hosszú türelem után végre széllýszórt. Azonban csakugyan nyilvánvalók rajtunk az isteni pártfogás jelei; mert a nélkül, saját bűneink következtében, már régen el kellett vala sýlyednünk. De a hatalmasnak béketűrése még el nem fogyott.”¹⁶ A *Hymnus* tehát azáltal válhatott a nemzeti önértékelés kiemelkedő pontjává, hogy beleilleszkedett a több száz éves „bűnös nemzet” narratívájába – tulajdonképpen az ebből merített sémák és motívumok kristályosodtak ki benne.

Zene és szöveg

„Szöveg és dallam szorosan összetartozik a nemzeti himnuszok esetében.”¹⁷ Bár elválaszthatatlannak tőnnek, a különböző országok himnuszainak történetét végigtekintve megfigyelhetjük, hogy a dallam bizonyos esetekben elsőbbiséget élvez a szöveggel szemben.¹⁸ Más nemzetek történelmében – majd sajátunkéban is – találunk olyan esetet, amikor a himnusz szövege és dallama politikai nyomásra vagy hatalmi döntés alapján elvált egymástól, s csak a dallam reprezentálhatta a nemzeti himnuszt.¹⁹ Sajátos eset az Európai Unió himnusza (Ludwig van Beethoven IX. szimfóniájából Friedrich Schiller *Örömóda* című versének megzenésítése), amely – mivel nem kíván a nemzeti himnuszok helyébe lépni – „szavak nélkül, a zene egyetemes nyelvén szól a szabadság, béke és szolidaritás európai eszményéről”.²⁰ Azonban mégis a dallam mögötti Schiller-szöveg kínálja az azonosulás lehetőségét, ha csak a zene szól is.

¹⁵ „Magyarországon sem csak a XVI. századra jellemző ez a párhuzam, bár kétségtelen, hogy ekkor élte virágkorát. A tatárjárás korától a XVI–XVII. századi puritánusokon keresztül a reformkorig megtalálható, mindig válságos időszakokban jön elő.” = ÖZE SÁNDOR, *„Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”: Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1991, 16.

¹⁶ KÖLCSEY Ferenc *Minden munkái: Országgyűlési írásk I. Országgyűlési napló*, s. a. r. VÖLGYESI Orsolya, Bp., Universitas, 2000, 206.

¹⁷ KISS GY., *i. m.*, 11.

¹⁸ A nemzeti himnuszok legfőbb éltető ereje a közösségben való éneklés, de ha ez valamilyen oknál fogva nem lehetséges, ha csak a zene játssza van megengedve, a dallam akkor is felidézi az ismert, megtanult szöveget. A zene elsőbbisége annak kapcsán is megfigyelhető, hogy amikor meg van engedve az éneklés is, ez nem mindig történik meg, ünnepi alkalmakkor is sokszor csak a „Hallgassuk meg!” felszólítás hangzik el. A francia *Marseilles* több szövegváltozatában is ismeretes, a Rouget da Lisle által szerzett mű szövege többször is változott, egész strófákkal is kibővíült, dallama viszont lényegét tekintve változatlan maradt. Lásd VOVELLE, *i. m.*, 37.

¹⁹ Találkozunk ezzel a „két Németország” történetében: „Így Németországnak mind keleten, mind nyugaton két olyan himnusza volt, amelyet nem, vagy csak alig énekeltek – két néma himnusz.” JEISMANN, *i. m.*, 664.

²⁰ Lásd http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/anthem/index_hu.htm (Letöltés ideje: 2012. július 31.)

Mielőtt rátérnénk a magyar nemzeti himnusz történetére, tekintsünk vissza a még régebbi múltba: milyen énekek voltak a közösségi dal funkciójának betöltői Magyarországon a korábbiakban? A 18. századtól két népének – a *Boldogasszony Anyánk* és az *Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga* kezdetű – szolgált közösségi énekként a katolikus magyarság számára, míg a reformátusok leginkább a 90. zsoltárt (a *Tebened bízunk eleitől fogva* kezdetűt) használták egybetartozásuk kifejezésére. Amennyiben a modern *nemzeti* himnusz „előzményét” keressük, csak az első kettő tekinthető annak, mert ezekben a vallási közösségin túl a magyar nemzeti közösségi érzés is helyet kap.

Mészöly Gedeon a *Hymnussal* kapcsolatban a kuruc költészet és a legismertebb kuruc ének, a *Rákóczi-nóta* hatására hívta fel a figyelmet; Jókai Mór *És mégis mozog a föld* című regényében „a *Rákóczi-nótán* lelkesedő deákokból létezi a XIX. század elei reformer írókat, művészeket”.²¹ Mészöly nyomán gyakran tekintik Kölcseyt a kuruc hagyomány folytatójának, azonban „[...] adataiból csak annyi következtetés vonható le, hogy a tiltott és a hazafiság tüzét tápláló Rákóczi-nótát többen vagy sokan ismerték Magyarországon, s a *Rákóczi hajh...* című vers alapján megalapozottan feltételezhető, hogy Kölcsey is”.²²

Kiss Gy. Csaba szerint „a modern nemzet a polgári fejlődéssel, a modernizációval együtt született, hiszen a korábbi (dinasztiához, egyházhhoz fűződő) lojalitásformákat, közösségi identitásokat váltotta föl”.²³ Eszerint a *Rákóczi-nótát*, amely már sem egyházhhoz, sem uralkodói dinasztiához nem kötődik, hanem a magyar *nemzet* vitézeit emlegeti, a nemzeti himnusz közvetlen funkcionális előzményének tekinthetjük: „Jaj, Rákóczi, Bercsényi, // Magyarok élő vezéri, // Bezerédi. // Nemzetünknek hírszerzői, // Fényes csillagi, // Ocskay!”²⁴ Mészöly Gedeon még egy fontos tényezőt említ a *Rákóczi-nótával*, pontosabban a közösségi énekek működésével kapcsolatban: szövege csak a dallammal együtt éri el teljes hatását. „»Biz ez együgyű versecske« – mondja rá Jókai és vele együtt mi is. Hanem mikor nem a pusztá szöveget hallani, akkor már emígy ír róla: »Hanem mikor a tárogató magyarázni kezdi a fiatal deák kezében, mennyi emlékezet van abban! Aki hallja, azt képzei, hogy élt már akkor, mikor ennek a versnek történetét játszották, maga is részt vett benne, aztán meghalt, megint újra született, a két élet között elfeledte az előbb történeteket, hanem ezeknek a láthatatlan lényeknek az érintésére, ezekre a hangokra, megint megzendül a lelkében a megelőző élet minden emléke ... «.”²⁵

²¹ MÉSZÖLY Gedeon, *Kölcsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje (Részletek) = Válogatás a XX. század Hymnus-elemzéseiből*, szerk. CSORBA Sándor, Fehérgyarmat, Kölcsey Társaság, 1997, 20.

²² SZABÓ G. Zoltán, *Kölcsey Hymnusáról*, ItK, 1998/1–2, 138.

²³ KISS GY., *i. m.*, 18.

²⁴ *Magyar ének vagy Rákóczi-mars = A kuruc költészet*, szerk. LATOR László, Budapest, Unikornis, 1995, 227–228.

²⁵ MÉSZÖLY, *i. m.*, 20.

A nemzeti himnusz története

1. Kölcsey Hymnusa

1823. január 22. – a *Hymnus* kéziratán jól olvasható a keltezés.²⁶ Igaz, kevésbé valószínű, hogy a szakirodalom szerint lassan, gyötrődve dolgozó, költeményeit sokáig érlelő Kölcsey egy nap felindulása alatt írta volna meg versét, amely 1829-ben, az *Aurora*-ban jelent meg nyomtatásban. Nyilvánosan először a pesti Casino felolvasó délutánján hangzott el, Kölcsey barátja, Bártfay László előadásában, aki a költőnek írt levelében arról számolt be, hogy az esemény megnyitására méltóbb verset nem is találhattak volna.²⁷ 1832-ben Kölcsey Ferenc *Versek* című kötetében publikálta újra. Pázmándi Horvát Endre az akadémia megbízásából a kötetéről készült (de meg nem jelent) recenziójában méltatja, hogy „[a] búsongva emlékező, a múltba fájdalommal a jövőbe biztatással tekintő Magyar természetével igen hármonizál”.²⁸ Szemere Pál *Dalverseny és magyarázat* című töredékben maradt tanulmány-sorozatában foglalkozik a *Hymnussal*, rámutatva arra a magyar költészetben is tükröződő, több évszázados gondolkodásmódra (a „bűnös nemzet” toposzának aktualizálására), amelyből Kölcsey *Hymnusa* is táplálkozott.²⁹ A kritikai kiadás adatai szerint 1836-ban Gaál József *Szirmay Ilona* című regénye már ironikusan idézi fel a *Hymnus* 39–40. sorait;³⁰ ez már a vers közismertségére utal.

2. Megzenésítés

Az első ismert próbálkozás a *Hymnus* megzenésítésére Mester Károly nevéhez fűződik, de Kölcsey verséhez (és a *Szózat*hoz) szerzett zenéje kéziratban maradt.³¹ 1844-ben Kölcsey versének megzenésítése azonban már irányított volt, mert egyre nagyobb igény jelentkezett egy közös, „a nemzet által szentesített” dal iránt. (Azt, hogy a korban valódi igény volt saját *néphimnusz* létrehozására, a Tudományos Gyűjtemény melléklapjában, 1835-ben megjelent *Nép hymnus* című vers is alátámasztja, amely a császárhimnusz, a *Gotterhalte* magyarításának szándékával készülhetett.³² Erre utal a *Honderű* újságírójának egy megjegyzése is 1844 februárjában: „Be dicső volna birni egy nagyszerű néphimnuszt, mellyre Vörösmartynk’ koszorúzott koboza és Erkelünk’ gyönyörű lyrája egyesülnének.”³³)

A kezdeményező szerepet a Nemzeti Színház és igazgatója, Bartay Endre vállalta magára: 1843-ban a *Szózat*, 1844-ben pedig a *Hymnus* megzenésítésére írt ki pá-

²⁶ LUKÁCSY Sándor, *A Hymnus koordinátái = Válogatás a XX. század... , i. m., 108.*

²⁷ Lásd SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc... , i. m., 742–743.*

²⁸ *Uo.*, 743.

²⁹ *Uo.*

³⁰ *Uo.*, 744.

³¹ Lásd HORVÁTH János, *A Himnusz (1823 január 22) = Válogatás a XX. század... , i. m., 10.*

³² Lásd SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc... , i. m., 744–745.*

³³ Honderű, 1844. február 24. Idézi BÓNIS, *Himnusz, Kölcsey Ferenc... , i. m., 25.*

lyázatot. A Szózat megzenésítésére három pályamű érkezett, míg az egy évvel későbbi *Hymnus*-pályázatra tizenhárom. A folyamatról a *Honderű* részletesen tudósított, a pályázati kiírástól az eredményhirdetésig és a hat díjnyertes mű előadásáig: az ünnepi alkalomra, s egyben Erkel művének ősbemutatójára 1844. július 2-án este került sor.³⁴ A *Hymnus* iránti, már tömegeket érintő figyelem ezzel a megzenésítéssel kezdődött. A hírlapok tudósításai szerint a bírálók által győztesnek választott pályamű a közönség körében is tetszést aratott.³⁵ Az *Életképek* tudósítója a patrióta büszkeség hangján számolt be az eseményről: „s noha ezen hymnusz még nem olyan, hogy a világi összes zenészet valódi hymnusjai közt a legelső közt megálljon, de az mindenetre jeles, kitűnő, mellyben büszkélkedhetünk, – s van tehát hymnuszunk, s be van bizonyítva, hogy a magyarnak is lehet, s pedig ennyi s illy jeles zenetehetőségek mellett, akármennyi hymnusza is.”³⁶ Amit a cikkíró hiányként említett, az hamarosan már nem volt az, hiszen a közönség saját énekének elfogadta: „szentesítette”. A *Honderű* tudósítója is ezt sürgette: „Most csak az van hátra, hogy Erkelünk gyönyörű hymnusát többször adassék alkalom hallani, megismerni, megtanulni, annak jelessége kezeskedik, hogy az nem sokára a legnagyobb népszerűséget vívandja ki magának, s valódi magyar nép hymnussá válandik.”³⁷

Hymnus és *Hymnusz*, Kölcsey verse és Erkel szerzeménye közt azonban van egy alapvető különbség. A költemény nyolc, míg a zenemű egyetlen strófából áll. „A hallgató mégsem érzi csonkának, hiányosnak. A zene ugyanis, eltérően a filozofikus költészettől, nem fogalmi, hanem emocionális elemekből építkezik. Az azonos tartalmú zenekari elő- és utójátékkal, meg a kettő közt megszólaló énekelt strófával Erkel véghezvitte a muzsika csodáját, egyetlen képbe sűrítette a Kölcsey-vers teljes mondanóját.”³⁸ Erkel művét a későbbiekben mégis számos kritika érte. Részben „templomi jellege” miatt, részben pedig azért, mert melódiája több klasszikus motívumot, dallamot is felidéz.³⁹ Erkel zenei tanulmányait Pozsonyban végezte, és számára természe-

³⁴ A dicséretben részesült és bemutatott pályaműveket lásd SOMFAI László, *A Hymnusz ősbemutatójának szólalmánya = Magyar zenetörténeti tanulmányok: Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*, szerk. BÓNIS Ferenc, Bp., Zeneműkiadó, 1968, 57.

³⁵ A pályázat kiemelt jelentőségét mutatja a nyolcfős bíráló bizottság összetétele. Tagok: az egykor európai hírnévű énekes, Binder Sebestyén; Bräuer Ferenc, a belvárosi templom karnagya; Mátray Gábor, a Hangszegylet iskolájának igazgatója és neves zenetörténész; Schindelmeisser Lajos, a pesti német színház és a Hangszegylet karmestere és zeneszerző; Winkler Angelo, zeneszerző és a főváros legkiválóbb zongoraművésze Erkel mögött. „Ők az ország zenei elitjéhez tartoztak. Elnökük, P. Horváth Lázár, kulturált és lelkes zenekritikus volt, de a bizottság legfőbb szellemi súlyát Vörösmarty és mellette Szigligeti jelentette.” LEGÁNY Dezső, *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*, Bp., Zeneműkiadó, 1975, 51–52.

³⁶ *Életképek*, 1844. július 10., 52–53. Idézi SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 748.

³⁷ *Honderű*, 1844. július 6., 16. Idézi SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 748.

³⁸ BÓNIS, *Hymnusz, Kölcsey Ferenc...*, i. m., 30.

³⁹ A *Hymnusz* „dallamépítkezése, de helyenként motivikája is, Joseph Haydn 1797-ben komponált Gotterhalte-hymnusára emlékeztetett”. Az első és második sorban is kitűnik Haydn hatása, a harmóniai zárófordulat pedig Mozart *Varázsfuvolájában* – Erkel legkedvesebb operájában – hangzik el többször. = Lásd BÓNIS, *Hymnusz, Kölcsey Ferenc...*, i. m., 30.

tes volt, hogy a klasszikus bécsi mesterek, Haydn és Mozart műveiben keressen min-tát. Azonban gondolkodását áthatotta korának patrióta szelleme. „A klasszikus Eu-rópa hatása és a magyar muzsika hatása: Erkel szintézisre törekvése még a Himnusz mikro-strukturáján is felismerhető.”⁴⁰

A dalművet a későbbiekben gyakran játszották előadások szüneteiben a Nemzeti Színház színpadán. A hazafias érzelmű közönség érdeklődésére számítva nem sokkal a bemutató után Wagner József kiadta a kottát és a szöveget, amely így mindenki szá-mára elérhetővé és megtanulhatóvá vált. A lelkes tudósítások mellett azonban voltak szkeptikus hangok is: „[...] Erkel Ferencz pályanyertes műve adaték elő, melly nem-zeti jelleme, magasztos művészi kifejezése, s hathatós harmóniája által egyaránt kitű-nő, de magán viselvén a himnusz szelleméhez alkalmazott templomi zene bélyegét, a nép ajkán visszhangra nem fog találni” – írta Vahot Imre a *Pesti Divatlapban*.⁴¹ A ké-telyből az egy évvel korábbi *Szózat*-megzenésítésnek is jutott: a *Pesti Hírlap* cikkíró-ja Egressy Béni szerzeményétől „a nemzet béke és hadi dalát” várta, abbéli reményé-nek hangot adva, hogy „lesz nemsokára egy hazát keresztül riadó nemzeti dalunk”.⁴²

3. A nemzeti himnusszá válás útján

A dalmű a Nemzeti Színház intézményi kereteiből kilépve egyre gyakrabban feltűnt olyan ünnepi alkalmak elemeként, amikor hazafias ügy érdekében tömeg gyűlt ösz-sze. Nyilvános ünnepségen először 1844 augusztusában, a Széchenyi-gőzhajó ava-tásakor hangzott el;⁴³ Nagyboldogasszony ünnepén, a polgárország zászlajának Rá-kos-mezei felszentelésekor ötvenezer ember előtt szólalt meg – ez volt az első előadá-sa egyházi szertartás keretében.⁴⁴ Rövidesen az oktatási intézmények alkalmain is fel-hangzott, például 1844. augusztus 25-én, a vaknövelde vizsgaünnepélyén éneklék di-ákok.⁴⁵ „[A]z aug. 20-ai, Szent István-napi megemlékezésekről szóló híradásban Kölcsey *Hymnusára* mint a nemzeti függetlenség, önállóság jelképére történik először utalás. »Eddig király és hon’ dicsőítésére énekelt néphymnust is – magunknak nem lévén – derék szomszédinktól kelle kölcsönöznünk. Ez szégyen volt ránk nézve, igaz: de ma már másként vagyunk. A magyar saját nyelvén, saját szívéből fakadt hangokon tud már fölzengetni dicséneket, a királyt és hont éltetőt»” – idézi Szabó G. Zoltán a *Honderű szerkesztőjét*, s erre támaszkodva joggal állapítja meg, hogy a *Hymnusz* nép-szerúsége egyre nőtt, s ismertsége, nyilvános alkalmakon való éneklése rövidesen át-lépte a főváros határait is.⁴⁶

⁴⁰ Lásd bővebben *Uo.*, 32.

⁴¹ *Pesti Divatlap*, 1844. augusztus 2. hetében, 59. Idézi SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 751.

⁴² *Pesti Hírlap*, 1843. május 25. Idézi HORVÁTH, i. m., 11.

⁴³ Lásd <http://erkel.oszk.hu/tan/hymnustol-himnuszig-avagy-egy-legitimacio-toertenete-%E2%80%93-evszamokban>; (Letöltés ideje: 2012. január 14.)

⁴⁴ Lásd *Uo.*

⁴⁵ *Honderű*, 1844. augusztus 31., 143–144. Lásd SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 753.

⁴⁶ Lásd SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 752–753.

A vidéki események közül kiemelkedő az 1845. évi, kolozsvári, amikor a városban megszálló Deák Ferencet és Vörösmarty Mihályt a város fiatalsága fátylós zenével ünnepelte, a *Hymnuszt* is előadva. Deák a köszöntő szónoklatra elhangzó válaszában szintén a *Hymnus* szavaiból idézett: „Egy elhunyt barátja szavait hallá itt eldaloltatni: Hogy megbűnhötte már e' nép a' multat 's jövendő, [...] Erő, kitartó munkáság, és egyetértés legyen tehát jelszavunk, ugy a' törvényhozási, – mint socialis téren, 's ekkor valósulandanak a' halhatatlan Kölcsey szavai, 's ekkor nem leend szükség orvosra e' nemzetnek.”⁴⁷ Deák szavai azt bizonyítják, hogy Kölcsey Ferenc emléke ekkorra kultuszképződési folyamaton ment át: alakja – közvetlenül halála után – annyira felmagasztosult, hogy a reformkori fiatalok szemében kifejezetten paraklétoszívá lényegült.⁴⁸ Kölcsey kultusza kiterjedt az egyik legfőbb művének tekintett *Hymnusra* is. A költő „alkatának több alapvonása és külső körülmények predesztinálták arra, hogy költeménye föld és ég határán, közbenjáróként engesztelve szólaljon meg [...] senki sem vonhatta kétségbe, hogy lírai alanya joggal beszél egy nemzet szószólójaként, s hogy közössége egész történelmi múltját képviseli, de az sem lehetett vita tárgya, hogy illetékes a magyarság nevében Istenhez szólni.”⁴⁹

1847-ben a Nemzeti Színház István főherceg nádor tiszteletére adott műsorában is helyet kapott a dalmű a *Szózat*tal együtt: az uralkodó család egy tagja előtt is elhangzott.⁵⁰ A *Hymnus* az 1848-as forradalmi eseményeknek is szerves része lett. A *Pesti Divatlap* sorolta fel azokat a műveket, amelyeket a nép hallani akart a forradalom estéjén: *Rákóczi-induló*, *Marseillaise*, „*Meghalt a cselszövő...*”, *Nemzeti dal*, népdalok, *Hymnus*, *Szózat*.⁵¹ Szabó G. Zoltán több olyan adatot is közöl, amely szerint a pesti forradalmi eseményektől felbuzdulva a vidéki városokban (Temesvár, Rozsnyó, Nagyvárád, Kecskemét, Kolozsvár) rendezett ünnepségeken is elhangzott a *Hymnus*.⁵² A márciusi forradalom következtében az Osztrák Császárságban az uralkodó üdvözlésekor megszokott császárhimnusz, a *Gotterhalte* teljesen háttérbe szorult Magyarországon, viszont helyét hivatalosan nem töltötte be semmi. A forradalmi törvényhozás intézkedett a nemzeti felségjelek, a címer és a zászló ügyében, hivatalos nemzeti himnuszt azonban nem jelölt ki. Az egyetlen – nem tényszerű – adat szerint a *Hymnus* a *Gotterhalte* helyett hivatalos állami ünnepségen 1848. augusztus 20-án, Szent István napján, a Mátyás templomban hangzott el elsőként.⁵³ Mindezek ellenére a forradalom és szabadságharc idején még sem a *Szózat*, „de még Erkel *Hymnusza* sem tu-

⁴⁷ Erdélyi Híradó, 1845. május 20., 314. Idézi SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 754.

⁴⁸ Vö. DÁVIDHÁZI Péter, *A Hymnus paraklétoszi szerephagyományja = Válogatás a XX. század...*, i. m., 127.

⁴⁹ *Uo.*, 126.

⁵⁰ Lásd <http://erkel.oszk.hu/tan/hymnustol-himnuszig-avagy-egy-legitimacio-toertenete-%E2%80%93-evszamokban>; (Letöltés ideje: 2012. január 14.)

⁵¹ *Pesti Divatlap*, 1848. március 19., 362. Lásd SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 756.

⁵² SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 756–757.

⁵³ *Uo.*, 757.

dott közforgalomra emelkedni. Ez időben egyedül csak a Rákóczy- és a Hunyady-, 1849-ben pedig ezekhez csatlakozva, a Kossuth- és Klapka-induló dominált mindenemű zenészeti anyagot” – tudjuk meg a kortárs Ábrányi Kornéltól.⁵⁴

A szabadságharc leverését követően nyilvánosan először 1850 márciusában, a Nemzeti Színházban hangozott fel a *Hymnus*. Ugyanott augusztusban, Ferenc József születésnapja alkalmából a zenekar a *Gotterhaltét* játszotta; a karzaton néhányan pisszegni kezdtek. Az osztrák csendőrség azonnali intézkedésére két embert már a helyszínen megvertek, huszonhét egyént – köztük nőket is – bekísértek a rendőrségre, s másnap súlyos botútra ítélték őket; két nap múlva Erkel „válaszul” már előadta a *Hymnuszt* egész énekkarral és zenekari kísérettel.⁵⁵ Ez utóbbi eseményről tudósított a *Hölgyfutár*: „Ekkor már nem csak a szemek, hanem künn a felhők is sírtak. Hullott az eső, és a csekély számú közönség zajtalanul húzódott végig az utcán. Nem emlékezünk szomorúbb estére a mainál.”⁵⁶ Míg a szabadságharc előtt a *Hymnus* a szent hazafiúi érzelmek egyik kifejezője volt, most beilleszthető volt a szabadságharc leverése utáni vesztes nemzet / áldozat / „szegény bujdosó magyar”⁵⁷ narratívájába is.

1854-ben legfelső császári leirat tette kötelezővé a *Gotterhalte* éneklését és előadását hivatalos ünnepeken. Arról viszont nincs adat, hogy az önkényuralom idején (a *Rákóczi-nótával* ellentétben) a *Hymnus* éneklése tiltott lett volna. A császári pár 1857. májusi látogatása alkalmából bemutatott, Erkel és a Doppler testvérek által komponált *Erzsébet* című opera második felvonásában a fennmaradt kottapéldány tanúsága szerint a *Hymnus* az uralkodó pár előtt is elhangzott.⁵⁸ A dalmű tehát az ünnepi események, megemlékezések darabja maradhatott. 1856-ban Kölcsey síremlékének avatásakor (ahol azért a *Gotterhalte* is elhangzott), 1859-ben pedig a Széphalmon megtartott Kazinczy-ünnepélyen adták elő. 1865-ben a kiegyezést megelőző országgyűlés megnyitóján I. Ferenc József a dalmű által kísérve lépett a trónterembe,⁵⁹ de a magyar nemzeti és a dinasztikus szimbólumok használata a továbbiakban is vitára adott okot.⁶⁰ A kiegyezést követő évtizedekben, a „szabadabb politikai körülmények között [...] szokássá vált, hogy a hazafias lelkesedés megnyilvánulásaképp, társas összejöveteleken, nyilvános ünnepeken, az iskolákban is vagy a *Hymnuszt* énekeltek vagy a *Szózatot*”⁶¹

⁵⁴ Idézi *Uo.*, 758.

⁵⁵ Lásd bővebben LEGÁNY, *i. m.*, 53.

⁵⁶ *Hölgyfutár*, 1850. augusztus 22., 177. Idézi SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, *i. m.*, 758.

⁵⁷ KÖLCSEY Ferenc, *Nemzeti hagyományok*, *i. m.*, 513.

⁵⁸ OSZK Zeneműtár: MsMuz. 359. 18. 1. Verso, lásd erről <http://erkel.oszk.hu/tan/hymnstol-himnuszig-avagy-egy-legitimacio-toertenete-%E2%80%93-evszamokban>; (Letöltés ideje: 2012. január 14.)

⁵⁹ Lásd bővebben SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, *i. m.*, 760.

⁶⁰ „Ferenc József nem ment el a magyar parlamentbe [...], hanem a képviselőknek kellett a budai várba elmenniük, ha részt akartak venni az országgyűlés megnyitásán vagy bezárásán [...] de Ferenc József a fekete-sárga zászlót húzta fel a budai palotán.” = Lásd bővebben GERŐ András, *Ferenc József, a magyarok királya*, Bp., Pannonica, 1999, 160.

⁶¹ SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, *i. m.*, 761.

A *Hymnussal* kapcsolatban az első Kölcsey-monográfia írója, Vajda Viktor a költemény bensőséges ima-jellegét emelte ki a „lelkesezés hangjával” ellentétben (1875).⁶² 1885-ben pedig Jancsó Benedek állapítja meg Kölcsey-monográfiájában, hogy a *Hymnus* „nemzeti imadallá lett”.⁶³ Szabó G. Zoltán szerint Jancsó *Hymnus*-értékelése (a megpróbáltatások, szenvedések idején imadal, nemzeti ünnepeken, a diadal perceiben háladal) a mai napig meghatározó a költeménnyel kapcsolatos megemlékezések hangjában.⁶⁴ A nemzeti gyász alkalmai: 1860-ban a Széchenyi István gróf emlékére összegyűlt tömeg énekelt a *Hymnus*zt a *Szó*zattal együtt. 1894-ben Kossuth Lajos ravatalánál, majd a temetési menetben, spontán módon is elhangzott, szintén a *Szó*zattal együtt.⁶⁵ A „dicsőség” alkalmai: 1896, a millenniumi ünnepek megnyitóján szólt, illetve az első újkori olimpián – Hajós Alfréd visszaemlékezése szerint – a díjátadás zászlófelvonásakor. A zenekar rázendített az osztrák himnuszra, „de egyszerre elhallgatott a zene s a hirtelen beállt csendben néhány ember ajkán megszólaltak a magyar himnusz hangjai. Az volt az érzésem, hogy a kis magyar kolónia tagjai inthették le a zenekart s énekelték el nemzeti himnuszunkat.”⁶⁶ Tehát már a *Hymnus*zhoz és a *Szó*zathoz is számtalan olyan alkalom kötődött, amikor az egybegyűlt tömeg e dalokkal fejezte ki összetartozását – legyen az az ünneplés, a dicsőség, a szomorúság vagy a gyász alkalma.

Amellett, hogy a *Hymnus* egyre inkább betöltötte a nemzeti himnusz státusát, elindult emlékezhellyé válásának folyamata. Tárgyasult: a kiegyezés után „közvetlen funkcióján túlmutatva, történelmi alapdallammá válik, amelyet nemegyszer együtt idéznek Egressy Szózat-melódiájával”.⁶⁷ A számos zenei és színpadi feldolgozás mellett a képzőművészetben is megjelent: Gyulán, a zeneszerző szülővárosában nem sokkal halála után avatták fel Erkel Ferenc mellszobrát (Kallós Ede alkotását). A talpzat nyugati oldalát a *Hymnus*z első sorának szövege és kottája díszíti.⁶⁸ Előadásának módja is ritualizálódott: a hazafias alkalmakon való spontán éneklést felváltotta az irányított használat (emellett a spontán éneklés is megmaradt); lassanként az ünnepi alkalmak kötelező elemévé vált. (Arról, hogy a ma is fennálló gyakorlat mikor rögzült – ünnepek kezdetekor a *Himnus*z, zárásként pedig a *Szózat* hangzik el – nincs pontos adat.)

Ha végigtekintjük a nemzeti himnusz születésének fontos évszámait (1823/1829/1844 – a *Hymnus* megírása / első megjelenés az Aurórában / megzenésítés), arra következtet-

⁶² VAJDA Viktor, *Kölcsey élete*, Bp., 1875.

⁶³ JANCÓS Benedek, *Kölcsey Ferenc élete és művei*, Bp., Aigner, 1885, 173.

⁶⁴ Lásd bővebben SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 760.

⁶⁵ Lásd bővebben *Uo.*

⁶⁶ HAJÓS Alfréd, *Így lettem olimpiai bajnok*, Bp., Sport Lap- és Könyvkiadó, 1956, 69.

⁶⁷ BÓNIS, *Himnus*z, *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 34.

⁶⁸ A *Himnus*z 2006 óta önálló képzőművészeti alkotásnak is tárgya. Budakeszin, Erkel kedvelt pihenőhelyén állították fel V. Majzik Mária *Himnus*z című szoborkompozícióját: Kölcsey sorai egy bronz kör sugarai mentén helyezkednek el, míg Erkel dallamát harangok szólaltatják meg. A szobor szintén a *Himnus*z ima-jellegét hangsúlyozza.

hetünk, hogy nagyjából a kiegyezés és az azt követő egy-két évtized (1863/1869/1884) annak az emlékezetnek a határa, amely még személyes élményekkel kötődhetett ezekhez az eseményekhez. A kommunikatív emlékezet⁶⁹ végső határa a himnusz esetében nagyjából a következő század első negyedére tehető (1903/1909/1924). A kommunikatív emlékezet hatóköréből kikerülve pedig elindult a *Himnusz* intézményesülése.

4. A Himnusz intézményesülése

A 20. század legelején sajtópolemia bontakozott ki a *Himnusz* katolikus templomokban való éneklésével kapcsolatban. Ellenezői szerint nem szerepelt az engedélyezett liturgikus énekek között, és egy sora dogmatikai szempontból kifogásolható.⁷⁰ A sajtópolemia egy már jó néhány éve tartó egyházi vitából bontakozott ki. Egy pap levélből megtudhatjuk, hogy már 1888-ban akadályozták Szabadkán a *Himnusz* templomokban való éneklését. A levél írója szerint a dalmű iránti, szinte vallásos tisztelet arra az időszakra vezethető vissza, amikor „a honfiúi érzelmek nyilvános kifejezése annyira volt megnehezítve, hogy jóformán csak az egyházi élet szűk terére volt korlátozva. Ezen időben kezdték Kölcseynek himnusát a templomokban énekelni”; „Kölcsey himnusát úgy magasztos tartalmával, mint az említettem történelmi körülménynél, és az ezen alapuló szokásnál fogva most már bizonyos felsőbb nymbus övedzi a magyar nép szemében, mely ma azt általában *honfiúi szent érzelmeinek kiváltságos kifejezőként* tekinti”.⁷¹

Az intézményesülés törvényi akadálya volt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiának már volt – császárhimnusza. Az országgyűlésen 1901-ben vetődött fel először az egységes magyar nemzet himnuszának kérdése. Rátkay Zoltán képviselő interpellációjában tiltakozott amiatt, hogy „egy magyar nemzeti ünnepélyen miért zendül meg elsőnek az osztrák néphymnus. Nem volt itt az osztrák császár; és ha még itt is lett volna az osztrák császár: mivel egyúttal magyar király is, ott van a magyar himnusz, üdvözljük azzal.” Felvetette továbbá, hogy „[a] néphymnusok kérdése már körülbelül minden nemzetnél tisztázva van. Sajnálni lehet azt a nemzetet, melynek nincsen néphymnusza.”⁷² A képviselő különösen azt kifogásolta, hogy az osztrák néphymnus szövegét és dallamát 1854-ben szentesítette a császár, „tehát abban az időben, midőn Magyarország mint alkotmányos állam nem volt, Magyarország mint alkotmányos állam el volt törölve.”⁷³ Széll Kálmán miniszterelnök válaszában azonban így nyilatkozott: „a katonai zenekarok szabályaiban és gyakorlati utasításaiban van

⁶⁹ Lásd Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. Hidas Zoltán, Bp., Atlantisz, 2004, 51.

⁷⁰ Lásd bővebben Szabó G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 761–762.

⁷¹ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, I. 1. b., Szabadka-Szt. Teréz, vegyes iratok, 1736–1866. (Kiemelés tőlem.) Valószínűleg helytelen a besorolás, a levél tartalma alapján 1888 után keletkezhetett. (Köszönet a forrásért Száraz Orsolyának.)

⁷² *Képviselőházi naplók (1861–1918)*, (713. Országos Ülés, 1901. évi június hó 12-én, szerdán), 141–145.

⁷³ *Uo.*, 143.

benne az, hogy valahányszor az uralkodóház tagja megjelenik nyilvános ünnepélyen, akkor ezt a himnuszt játsszák el. [...] Ha én hallok ezt a dallamot, az engem a haza iránti érzelmeimben nem zavar meg, époly kevéssé, a mint, hogyha a »Hazádnak rendületlenül«-t hallok és énekelem, lelkesedem a hazáért és egyformán hű maradok a hazához és a királyhoz.”⁷⁴ 1903-ban Pap Zoltán interpellációja nyomán újból napirendre kerül a kérdés, Rátkay László pedig törvényjavaslatot nyújtott be „az egységes magyar nemzet himnuszáról” – Kölcsey versét és Erkel Ferenc zenéjét mellékelve a beadványhoz. Az indoklásban ez állt: „Minden művelt nemzetnek meg van az ő dalba foglalt nemzeti fohásza, melyet himnusznak nevezünk. A magyar néplélek Kölcsey Ferencz költőnknek Erkel Ferencz dalköltőnk által megzenésített »hymnus« című költeményét avatta fel a magyar nemzet fohászává. Mi sem akadályozza tehát, hogy a magyar népléleknek ezen választása törvényhozás útján is szentesítve legyen.”⁷⁵ Az országgyűlés elfogadta a javaslatot, az uralkodó azonban nem szentesítette, így valójában nem vált kötelező érvényűvé.

Annak ellenére, hogy jogszabály valóban nem kodifikálta, a 20. század elejétől fogva Kölcsey Ferenc versét Erkel Ferenc zenéjével magyar nemzeti himnusznak tekinthetjük. Ugyanakkor „volt figyelemreméltó ellenvélemény a nemzeti reprezentációt illetően.”⁷⁶ Eötvös Károly *Pesti Hírlap*ban megjelent tárcájában azt kifogásolta, hogy zenéje „zsoltáros jellegű, sehogy se lelkesítő s nem is magyar”, és „van némi visszaemlékezés Haydn *Gotterhalte* zenéjére”. A tárca azt is megemlíti, hogy nem „tőzsgyökeres magyar ember és magyar zene alkotó teremtette”. Ezzel visszatért a már korábban is elhangzott vélemény, amely szerint „[a] nemzet dicső dalának, a nemzeti himnusznak, panaszból és siránkozásból állni nem szabad”.⁷⁷

5. A nemzet himnusza

A *Himnusz* és a *Gotterhalte* párhuzamos jelenlétének a végpontjaként tekinthetünk egy debreceni eseményre. Bár Tisza István 1918. október 17-én elismerte a parlamentben a háború elvesztését, Károly osztrák császár (IV. Károly néven magyar király) a bizonytalan helyzet ellenére elutazott hivatalos programjára Debrecenbe, az új egyetem felavatására. A látogatás eseményeiről számos lap beszámolt. Az egymásnak több helyen ellentmondó híradások legtöbbször botrányt emlegetett, mert a királyi család fogadására kirendelt cseh legénységű katonazenekar a történelmi változások ellenére is a császárhimnuszt játszotta a magyar himnusz helyett. A pályaudvaron összegyűlt tömeg csak ezután énekelhette a *Himnuszt*. Azaz – sugallta több lap – „semmi

⁷⁴ Uo., 145, 146.

⁷⁵ *Képviselőházi irományok (1861–1918)*, 1901, Törvényjavaslat az egységes magyar nemzet himnuszáról. Rátkay László törvényjavaslata. Indoklás és 2 melléklet 384. XXVI. 333.

⁷⁶ SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 763.

⁷⁷ Eötvös Károly, *Az első nemzeti dal* = *Pesti Hírlap*, 1908. október 28. Idézi SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 763.

nem változott”. Egyes beszámolók szerint az „óriási tömeg ajkán zúg az »Isten áldd meg a magyar [sic!]«, és zúgnak a harangok”, más lapok szerint „semmit érteni nem lehet, a *Gotterhalte* minden hangot elnyom”. Valójában egy idejét múlt katonai regula (amely szerint a császár üdvözlésekor a császárhimnuszt kell játszani) okozta a félreértést (vagy okozhatta a provokációt),⁷⁸ és sértette meg a magyar nemzet büszkeségét. A *Gotterhalte*-botrány azonban „nem vonulhatott be a kollektív emlékezet kanonizált terébe: túlságosan is későn történt, és – mint mi már tudjuk – sokkal fontosabb események árnyékában”, hiszen „1918 és 1920 között a magyar történeti emlékezet alapjaiban rendült meg”.⁷⁹ A két himnusz hosszú évtizedekig tartó „versenyében” pontosan kifejeződött az identitásbeli másság: az osztrák állam-nemzettudat és a magyar eredet-nemzettudat különbsége. A magyar himnusz diskurzusa ugyanis nem foglalkozik „dinasztiákkal”: az egyetlen uralkodó, aki a *Himnuszban* szerepel, Mátyás király, kinek nyögte „bús hadát Bécsnek büszke vára”; osztrák szempontból tehát még provokatívnak is tekinthető Kölcsey szövege és a magyar nép himnusz-választása. Tulajdonképpen az egész *Himnusz*, a magyar tradíciókra való hivatkozás ellentétben volt a közös birodalmi tudattal.

Nem sokkal az első világháború kitörése előtt élénk sajtóvisszhangot kapott az első, a nemzeti himnusz miatti összeütközés: kocsmai verekedés tört ki egy magyar tanító és egy szlovák pap közt, mivel az egyik a *Himnuszt*, a másik a *Hej Szlovacit* rendelte az ott játszó cigánybandától.⁸⁰ A 20. század elején tehát a *Himnusz* már nem csupán a magyar identitás reprezentációjának szimbóluma és az együtt-lét, együtt-érzés éneke volt; éneklése nemcsak a dinasztiatól, hanem a más nemzetektől, nemzetiségi-ektől való elhatárolódást is kifejezte.

Többször találkozhatunk azzal a véleménnyel, hogy a himnusz Trianon után lett melankolikus („szomorkás”). Trianon után megváltozott a múlthoz fűződő pozitív viszony, és ezt a *Himnusz* előadásmódjának megváltozása is tükrözi. Szilasi Alex zongoraművész a *Himnusz* „eredeti, pozitív jövőképet sugárzó”, gyorsabb, palotás-tempójú változatára hívta fel a figyelmet; szerinte is a trianoni tragédiát követően kezdték játszani a ma ismert verziót.⁸¹ A Dohnányi Ernő által 1938-ban írt új zenekari verzióban „már egyenletes lépésekként haladnak a hangok, alig marad valami az Erkel által írt pontozott, verbunkosra emlékeztető ritmusokból. Dohnányi nyilván a mű imajelligét tartotta fontosabbnak. Ezzel nem kerül ellentmondásba Erkel szándékával, aki-

⁷⁸ Egyes lapok szerint nem félreértés, hanem provokáció történt. Lásd bővebben Romsics Gergely, *A Monarchia utolsó jelképbotránya: A debreceni Gotterhalte-affér*, Rubicon, 2005/9, 22.

⁷⁹ *Uo.*, 20, 26.

⁸⁰ SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc...*, i. m., 763.

⁸¹ Szilasi Alex zongoraművész 2010. november 10-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Pázmány Szalonjában tartott előadásáról lásd az alábbi beszámolót: <http://jtd.uw.hu/erkel.html>; (Letöltés ideje: 2012. január 14.) Illetve szintén Szilasi Alex előadásában az eredeti változatról lásd az alábbi videót: http://www.hirado.hu/Hirek/2011/12/26/17/Ki_fogja_eldonteni_hogy_szoljon_a_Himnusz_.aspx; (Letöltés ideje: 2012. július 31.)

nél szintén nagy hangsúlyt kap az áhítatos hangvétel. [...] A tempó valószínűleg lelassult, hiszen az eredeti magyaros díszítések csak kissé gyorsabb tempó mellett hatnának jól, a mai korban megszokott változat inkább lassú kántálásra emlékeztet, mint verbunkos ritmusokkal díszített imára.⁸² A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter által elrendelt hivatalos verzió is Dohnányi Ernő zenekari változata lett.⁸³

A trianoni békeszerződés azonban más változásokat is jelentett. Az idegen fennhatóság alá került magyar néptömegeknek szembe kellett nézniük azzal, hogy a magyar nemzeti himnuszt nem énekelhetik többé, hiszen az sérti az új országok hatóságait. „A himnuszt nem engedték nyilvánosan énekelni, de március idusán és Szent Istvánkor minden istentisztelet végén elénekelték. Senki se adott jelt ilyenkor a kezdésre, az orgona elhallgatott, mert a kántor megszökött a templomból, de ott marad a nép [...] és énekeltek.”⁸⁴ Románia még 1918-ban ígéretet tett a magyar egyházaknak, hogy istentiszteleti liturgiájukba nem szól bele (s így nem lesz tilos az énekeskönyvben szereplő magyar himnusz éneklése). A vidéki hatóságok azonban ezt figyelmen kívül hagyták. Sőt, az újonnan megjelent református énekeskönyvben az énekek sorrendjében az 51-est az 54. követte, a közbeeső 52–53-as számú ének, a *Himnusz* és a *Szózat* kimaradt, ezzel éneklésük a templomokban is tiltott lett.⁸⁵

A *Himnusz* születésének centenáriuma alkalmából jelent meg Horváth János irodalomtörténész tanulmánya a *Napkelet* folyóiratban, amely az aktuális történelmi helyzetet vonta párhuzamba Kölcsey versével és a *Szózattal*.⁸⁶ A nemzetet önvizsgálatra felhívva állapítja meg: „Ha a mai magyarság képes lesz ugyanarra a »rendületlen hűség«-re, melyről a *Szózat* költője a katasztrófa után sem mondott le, ha mai sorsszerű pillanataiban ugyanazon törhetetlen, magára számító élet-akarat ég benne: akkor méltó lesz arra, hogy Kölcsey *Himnuszt* is ajkára vegye.”⁸⁷ Krúdy Gyula *Nyugatban* megjelent publikációjában pedig arról ír, hogy azért lett ez a vers a „magyarok imádsága”, mert „éppen úgy ágaskodik soraiban a nemzet napkeletről hozott büszkesége, mint a Duna-Tisza közén vállalt keresztényi alázatossága leborul”.⁸⁸ A *Himnusz* centenáriumát állami szinten is ünnepelték: Mátészalkán tartottak állami ünnepséget, ahol a vármegye, a kormány és az Akadémia képviselőinek üdvözlő beszédére Horthy Miklós kormányzó válaszolt. 1938-ban, Kölcsey halálának százéves évfordulóján pedig így írt Illyés Gyula a *Nyugatban*: „A nagy művek néha, ahelyett, hogy felemelnek, eltakarják alkotójukat. A *Himnusz* nélkül Kölcseyt jobban ismernénk; jobban

⁸² FISCHER István, *Rejtett ritmusok*, Népszabadság, 2011. december 17–18., 6–7.

⁸³ KUSZ Veronika, *Dohnányi, évfordulók: Emlékiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban*, Muzsika, 2010. május

⁸⁴ JÓCSIK Lajos, *Két himnusz*, *Nyugat*, 1939/10, 212.

⁸⁵ BENKŐ Samu, *Himnusz, Szózat, trikolor Erdélyben*, *História*, 2004/4, 22.

⁸⁶ HORVÁTH János, *A Himnusz (1823. január 22.)*, *Napkelet*, 1923/2, 97–103.

⁸⁷ *Uo.*, 101.

⁸⁸ KRÚDY Gyula, *A Himnusz bölcsőjénél*, *Nyugat*, 1923/4, 217–220.

számon tartanánk egyéb érdemét.”⁸⁹ S valóban, Kölcsey kultuszát – amely nagyban elősegítette versének nemzeti himnusszá válását – immár elhomályosította a *Himnusz* kultusza.

6. 1945 és 1989 közt

1945 áprilisában a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai ünnepséget rendeztek annak alkalmából, hogy a Vörös Hadsereg felszabadította az országot. A gyűlés az *Internacionálé* éneklésével kezdődött, és ezután hangzott el a *Himnusz*.⁹⁰ Az 1945–1949 közötti időszakban a vasfüggöny keleti oldalán lévő országok közül csak Magyarországon, Lengyelországban és Csehszlovákiában maradt meg a „régí” nemzeti himnusz.⁹¹ 1949 után azonban Rákosi és a kormányzat jelképeiben is szakítani akart a nemzeti múlttal, az új államformához új címert kívánt, a hivatalos ünnepségeken pedig új himnuszt akart hallani. Zenéjének komponálására Kodály Zoltánt, a szöveg megalkotására Illyés Gyulát szemelték ki. Illyés így emlékezett vissza naplójegyzeteiben a Kodállal való találkozására: „Az ötvenes évek elején Révai nem állt meg a gondolatnál, hogy más himnuszunk legyen. Ellenérzést nyilván főleg a szöveg keltett benne; Istennel kezdődik. A dallam megírását Kodálytól várta; a szöveget tölem. Így találkoztunk mi ketten, s váltottunk szót az ügyben. Alig tartott egy percnél tovább.

– Mi a zenei értéke Erkel munkájának? – kérdeztem.

– Nem helyettesíthető – felelte Kodály.”⁹²

Székely Jenő arra emlékezett vissza, mit felelt Kodály Révai József népművelési miniszter felkérésére: „Minek? Jó a régi.”⁹³ A himnuszt ugyan nem cserélték ki, de az értelmezés terén megpróbálták kisajátítani: „Kölcseynek büntudatot hangoztató sorai mögött is nem annyira vallásos, mint politikai felismerés és ítélet rejtőzik” – olvashatjuk az 1951-es Kölcsey-kiadásban.⁹⁴ „[M]aradt a »régí« *Himnusz*. Rákosi és társai annyit azonban elértek, hogy az 50-es évek első felében csupán hangszeresen, szöveg nélkül hangozhatott el *Himnuszunk*. (A *Szózatot* ekkortájt szinte teljesen félresöpörték, helyette a szovjet himnuszt és a szocialista-bolsevik *Internacionálét* erőltették a magyarságra.)”⁹⁵ Az 1939-ben, a budapesti Batthyány téren felállított Kölcsey-szobrot

⁸⁹ ILLYÉS Gyula, *A Himnusz költője*, Nyugat, 1938/8, 77.

⁹⁰ Lásd <http://www.huszadikszazad.hu/1945-aprilis/politika/a-magyar-kormany-kialtvanya>; (Letöltés ideje: 2012. július 19.)

⁹¹ Lásd <http://erkel.oszk.hu/tan/hymnustol-himnuszig-avagy-egy-legitimacio-toertenete-%E2%80%93-93-> evszamokban; (Letöltés ideje: 2012. január 14.)

⁹² ILLYÉS Gyula, *Naplójegyzetek (1973–1974)*

<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000002664&secId=0000447840&mainContent=true&mode=html>; (Letöltés ideje: 2012. január 14.)

⁹³ *Így láttuk Kodályt: Nyolcvan emlékezés*, szerk. BÓNIS Ferenc, Bp., Püski, 1994, 162.

⁹⁴ SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc... i. m.*, 764–765.

⁹⁵ IVASIVKA Máttyás, *Nemzeti himnuszunk históriája*, Jel, 2001. június 16.

pedig 1950-ben a metróépítés indokával eltávolították a térről; majd csak 1974-ben került vissza, eredeti (magasabb) talapzata nélkül – így a szobor szimbolikus jelentése megváltozott: nem a magasból tekint le szemlélőire, hanem könyvébe mélyed.⁹⁶

Az 1956. október 23-án kitört forradalomban aztán újra felhangoztak a nem felelt nemzeti énekek: „Az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak szinte zenei szimbóluma lett a *Himnusz*, a *Szózat* és a *Boldogasszony anyánk*.”⁹⁷ Az addig lefojtott vallásos és hazafias érzelmek e dalokban is új erővel törtek a felszínre. A forradalom és szabadságharc leverését követően, 1957-ben készült el Lajtha László *VII. szimfóniája (Forradalom)*, melynek eredeti címe *Mártírok siratója* volt. A zárótételben harang és rézfúvósok hangján szólal meg a *Himnusz* dallamának első sora. A magyar szóra eső résznél a dallamot az egész zenekar hangereje tapossa el. (A művet akkor nem lehetett bemutatni. Első hivatalos előadása 1990. október 23-án, az Operaházban volt.)

A Kádár-diktatúra feladta a *Himnusz* és *Szózat* ellen folytatott „küzelmet”. A magyar televízió 1966-os szilveszteri műsorában Sinkovits Imre köszöntője után, éjfélkor már a *Himnusz* zenéjével köszöntötték az új évet, ahogyan az a magyar televíziókban a mai napig is szokás. Schwajda György 1989-ben bemutatott *Himnusz* című egyfelvonásos irodalmi dokumentum a korszak nemzeti himnuszhoz való viszonyulásáról. A *Mártírok siratója* és Schwajda György drámája is a *Himnusz*t mint szimbólumot használja az egész magyar nép sorsának bemutatására az adott történelmi korszakban.

7. A rendszerváltás után

1989 óta a *Himnusz* „születésnapján”, január 22-én ünnepeljük a magyar kultúra napját – ez a gesztus egyben a *Himnusz* kultuszának hivatalos megerősítését is jelentette. Októberben, a Magyar Köztársaság kikiáltása és az ünnepi beszéd után hangzott fel „a *Himnusz*, amelyet sokan énekeltek a téren egybegyűltek közül is.”⁹⁸ A nemzeti himnusz törvényes státusa szintén 1989-ben rendeződött. Alkotmányba iktatása 1990-ben történt meg, ekkor került a magyar nemzeti jelképek sorába, a címer és a zászló mellé: „75. § A Magyar Köztársaság himnusza Kölcsey Ferenc *Himnusz* című költeménye Erkel Ferenc zenéjével.”⁹⁹

A rendszerváltás után a politikai életben is felértékelődtek a nemzeti múlt „relikviái”, köztük a *Himnusz* is. Azonban a *Himnusz* éneklése – némi sarkítással – megszőkássá vált. Már nem mindenkinek vannak saját, identitásképző élményei a magyarság összetartozását jelentő nemzeti himnusszal kapcsolatban. (A legutolsó történelmi jelentőségű ilyen alkalom talán Nagy Imre újratemetése volt 1989. június 16-án.)

⁹⁶ Lásd bővebben Bob DENT, *Mesélő szobrok: Budapest köztéri emlékművei*, Bp., Európa, 2009, 120.

⁹⁷ IVASIVKA, *i. m.*, 16.

⁹⁸ Népszabadság, 1989. október 24. Lásd IZSÁK Lajos, NAGY József, *Magyar történelmi dokumentumok 1944-2000*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004, 548.

⁹⁹ Magyar Közlöny, 1989., 31., XXXI. Tv.

Ma főként irányított használata jellemző, amely biztosítja folytonosságának fenntartását: elhangzik a nemzeti ünnepeken (március 15., augusztus 20. és október 23.), az idő múlásának hivatalos fordulópontjain (újév, tanévnyitók és évvárók). De ma (is) nagyobb érzelmeket vált ki olyankor, amikor valódi együtt-létet, együtt-érzést fejez ki. Ilyenek például az olyan sportesemények, amelyeken más ország sportolóival kell a hazaiaknak megküzdeniük. Sajátos esemény volt az Anima Sound System nevű zenekar elektronikus *Himnusz*-átdolgozása, amely polémiát indított el arról, hogy a nemzeti himnusz dallamához hozzá lehet-e nyúlni, fel lehet-e dolgozni; illetve, hogy egy könnyűzenei feldolgozás sérti-e a nemzeti himnusz méltóságát. De találkozhatunk olyan feldolgozással is, amelynek ügyében rendőrségi nyomozást is indítottak.¹⁰⁰

2012-ben épp a *Himnusz*t és a magyar identitást övező védőháló szorosabbra húzásának vagyunk tanúi: a január 1-jén életbe lépett új alaptörvény preambuluma a *Himnusz* első sorával kezdődik: Isten, áldd meg a magyart!

JUDIT ERZSÉBET SINKA

From *Hymnus* to *Himnusz*

In most *lieux de mémoire* volumes published so far the national anthem of the given community appears as a site of memory, just like in the Hungarian research. The modern state is expected to have a national anthem representing the unity of the people, national and state consciousness, and anthems are also crucial from the aspect of national memories. In my paper I give a survey of our national anthem, *Himnusz*, both of its emblematic text and score from the point of view of *lieux de mémoire* studies, with special attention to instrumentalization and the manifestations of alternative memory.

¹⁰⁰ Dopeman egy rap-számában trágár szavak mellett hangoznak el sorok a *Himnusz*ból. A nemzeti jelkép megsértése bűncselekmény ügyében (azóta már megszüntetett) nyomozás is indult. A rap-énekes a jelenlegi politikai-gazdasági-társadalmi viszonyokra vonatkozó kritikáját a *Himnusz* soraival állítja kontrasztba, s a *Himnusz*t úgy használja fel, mint a nép hangját, a végső közös gyökerre való hivatkozást.